

A TRAGÉDIA SZOLGÁLATÁBAN

Dr. Szabó József (1902–1986) emlékezete

Balassagyarmat szellemi életéért a legcsekélyebb felelőséget is érzök, e szellemi életet szívükön viselők –, soha meg nem bocsátható, helyre nem hozható – bűnnek tartják, hogy 1973-ban Dr. Szabó József nyugdíjas püspök úrnak el kellett hagynia a várost és magával vitte min-tegy 7–8000 darabra tehető Madách gyűjteményét Győrbe. Ezzel Balas-sagyarmat elvesztette azt a nagy lehetőséget, hogy e legteljesebbnek tartott Madách gyűjtemény birtokában és ilyen nagyszerű tudóssal, ku-tatóval, aki ekkor még erejének, munkabírásának teljében volt, a Madách kutatás központja lehetett volna.

Ki volt Szabó József, akiről az utókor elnevezte a Szabó püspök utcát a városban?

A dunántúli Kemenesalja egyik kis falujából, Alsómesteriből, paraszt-családból származott, ahol apja és bátyja bíró is volt. 1902-ben született. Ezt a származását mindig büszkén megvallotta. A tehetséges kis paraszt-gyerek a soproni evangélikus líceumba került, majd ott a teológiai fakultá-son végzett 1926-ban. Felavatása után lelkészi szolgálatát Győrött kezdte mint segédlelkész, majd vallástanító lelkész. Három év múlva már püspö-ki segédlelkész, majd a győri gyülekezet lelkésze, később igazgató-lelkésze. 21 évig szolgált Győrött, közben több hónapot töltött Angliában és kiválóan elsajátította a nyelvet, de tökéletesen beszélt németül is.

Győrből nősült, felesége igen művelt, nagyszerű asszony volt, aki mindvégig hűséges segítőtársa maradt.

Az egyházi emlékezők, – elsősorban Veöreös Imre, aki győri lelkésztár-sa is volt, – elég részletesen elemzik nekrológokban Szabó József egyházi működését. Kiemelik, hogy milyen kiváló hitszónok volt, ezt a balassa-gyarmati még élő hívek is bizonyíthatják. Beszédeit jellemezte a kristály-tiszta szerkezet, világosság, tömörség, tartalmilag pedig a biblia, a teológia tökéletes ismerete mellett nagy szociális érzékenység és mély magyarságtu-dat. Bár ettől messze állt, mégis megvádolták nacionalizmussal is.

Egyik írásban is megjelentetett beszéde 1940. szeptember 15-én, Horthy Miklós Kolozsvárra történt bevonulásának napján hangzott el Győrben.

Beszédében a „magyar bűnöket” vette sorra: testvérgyűlölet, személyválogatás, úrhatnámság. *„A hazának éppen ezek ellenkezőjére van szüksége: személyválogatás nélküli testvérszeretetre és szolgálatos lélekre”* – foglalja össze mondanivalóját. Igen keményen fogalmazott: *„Ebben az országban még ma is vannak első-, másod-, és harmadrendű polgárok. Bíborban feszít az egyik, rongyokban gyalázkodik a másik. Dúsan lakozik az egyik, nyomorog a másik. Sehol nem tudják olyan bántó éllel kiejteni ezt a szót, hogy paraszt, mint nálunk, sehol sem tesznek olyan felszínes és helytelen alapon különbséget úriember és nem úriember, úriasszony és nem úriasszony között, mint nálunk. Sehol sem bélyegzik az embert olyan könnyen kommunistának, ha szociális igazságot követel, mint nálunk. Isten nem azért teremtette Kánaánnak ezt a földet, hogy az egyik habzsolva éljen rajta, a másik pedig megszökjék róla.”*

Nem igen volt azokban a napokban az országban ilyen beszéd, amely a visszatért Erdély feletti örömmámor közepette, a haza és magyarság forró szeretetével együtt, Istennek ilyen figyelmeztető szavát is hirdette volna.

Szabó József az evangélikus egyházi sajtónak is kiemelkedő egyéniségévé vált a győri évek alatt. Átvette a *Harangszó* országos hetilap szerkesztését, megteremtette a *Harangszó*-nyomdát. Tíz éven át szerkesztette a *Harangszó* című naptárat, mely a kezében szinte egyházi évkönyv lett. Szellemiségére jellemző, hogy az 1944. évi naptárban megtalálhatjuk Veres Péter *Parasztors – magyarsors* című írását, ugyanitt olvashatjuk Sinka István, Kodolányi János, Erdélyi József, Tamási Áron prózáit, verseit...

Szabó József egyik itt megjelent 11 oldalas dolgozatában Ady Endre vallásos költészetével foglalkozott. Idézzünk egy kicsit ebből az Ady tanulmányból, hogy közelebb kerüljünk Dr. Szabó József lelkületéhez:

„Jókai valamelyik regényében olvasunk egy kőről, amely behull az olvadt kristálytóba s nagy dübörgéssel nyomban megmerevedik a tó – bazaltoszlopok merednek fel jobbra – ballra... – Ilyen volt Ady Endre is. Hatalmas választó a magyar irodalomban, sőt az egész magyar életben. Ahogy megjelent, nyomban felsorakoztak a rajongók is meg a gyűlölők is. Ez a két tábor ma is megvan. Mi egyikhez sem tartozunk, mert senki emberért nem rajongunk és senki embert nem gyűlölünk. Ady Endrét

azonban szomorú – sorsú nagy magyar költőnek tartjuk s a vele való foglalkozást pedig érdekesnek. – Hatalmas új fejezet a magyar költészetben, Petőfi, Arany s a többi nagy lantosunk új társa...”

Igen kemény beszéd ugyanebben a naptárban *Megüresedett keresztyén életformák* című írása is, amelyben nem kíméli a közéletet sem, sőt felteszi a kérdést: „Beszélhetünk-e a szó igazi értelmében keresztyén Magyarországról és keresztyén Európáról?”

A *jó magyar könyvek* cím alatt ajánlottak között a klasszikus magyar irodalom mellett a népi írók szinte teljes munkásságának felsorolását megtaláljuk. Többek mellett Illyés Gyula (6), Féja Géza (4), Erdei Ferenc (3), Szabó Zoltán (2), Kovács Imre (3), Darvas József (2), Sinka István (3), Szabó Pál (2), Szabó Dezső (5), Kodolányi János (9), Veres Péter (7), Makkai Sándor (6), Karácsony Sándor (3), Németh László (3 munkával) szerepelnek az ajánlati jegyzékben.

Szabó Józsefnek igen gazdag az irodalmi munkássága. Számos fordítása, írása jelent meg különböző formákban...Egy teljesebb, alaposabb életmű elemzés, áttekintés e területen is még várat magára.

1948 elején megválasztották a dunáninnyi egyházkerület püspökének. Március 18-án történt beiktatása Balassagyarmaton, ahol egyúttal a gyülekezet papja is lett. Nehéz időszak következett az egyházak életében. A Rákosi vezetésű államhatalom megkezdte az egyházak működésének korlátozására az intézkedéseit. Még azon nyáron megtörtént az iskolák államosítása, majd az egyházi rendeket tiltották be, lelkészeket, papokat személyükben is sok támadás érte.

Bár Szabó József inkább azok közé tartozott, akik keresték az egyházak működési lehetőségeinek formáját az új helyzetben, anélkül, hogy bármit is feladnának a hitelveikből, 1952-ben lemondásra kényszerült, sőt az evangélikus egyház négy egyházkerülete helyett, csak kettő maradt meg.

Szabó József lemondása után is megmaradt balassagyarmati lelkésznek és még 21 éven keresztül szolgált ebben a minőségben. A tekintélyét, elismertségét bizonyítja, hogy hét évvel később 1959. júniusától decemberig Vető Lajos püspök betegsége alatt ő helyettesítette teljes püspöki jogkörrel.

Szabó József neves Madách kutató és a legnagyobb, legteljesebb Madách gyűjtemény tulajdonosa lett az évek során. – Madách és *Az ember tragédiája* című drámája iránti érdeklődése még a soproni líceumban

kezdődött. Irodalom tanára Hollósy Kálmán volt rá legnagyobb hatással e téren. A gyűjteményét már diákkorában kezdte megalapozni, amit győri működése alatt is folytatott. 1948-ban Madách földjére érkezve csak újabb lendületet kapott ez az érdeklődés és szinte szenvedéllyé vált, rendszeres kutatómunka kezdődött. Itt még talált családokat, melyeknek élő kapcsolata volt a költővel, értékes leveleket kap meg a gyűjteménye számára, közben kiépíti hallatlanul szerteágazó kapcsolatrendszerét hazai és külföldi Madách-kutatók sokaságával. Nyelvtudása, bámulatos kapcsolatteremtő képessége, következetes és szívós kutatómunkája, szorgalma segíti mindebben. Végigkutatott minden lehetséges forrást, könyvtárakat, levéltárakat, másolt, jegyzetelt. Antikváriumokban állandó megbízatásai voltak, így gyarapodott a gyűjtemény.

Szabó József „Madách ügyben” jelentős sajtótevékenységet is folytatott. Különösen a jelentősebb évfordulókon jelentkezett cikkekkel cikksorozatokkal. Ilyen volt 1964-ben, Madách Imre halálának 100. évfordulóján, az Evangélikus Életben megjelent cikksorozata. Megélénkült ez a sajtótevékenység 1972-73-ban, Madách születésének 150. évfordulója táján. Ekkor már a sajtó is „felfedezte” Szabó Józsefet. Az *Ifjúsági Magazin*, az *Élet és Irodalom*, az *Új Ember* riporterei látogatnak Balassagyarmatra és adnak igen színes és gazdag bemutatást a Madách-gyűjteményről és gondozójáról. Sok évtizedes Madách kutatói munkásságának egyik csúcsa volt, hogy 1972-ben, Madách Imre születésének 150. évfordulójára Dr. Szabó József gondozhatta *Az ember tragédiája*, Bálint Endre illusztrációjával megjelentetett díszkiadását, az általa „helyreállított” szöveggel.

A közvetlen kapcsolatam Szabó Józseffel nem sokkal Balassagyarmatról történő elköltözése előtt kezdődött. Végigfotózhattam a gyűjteményét. 2x15 tekercs filmet és mintegy 400 diakockát készítettem azzal az engedéllyel, hogy az anyag elsősorban a Madách kultusz ápolására használható, különösen az ifjúság nevelésének szolgálatában. Még eltávozása előtt el is készült egy Madách kiállítás a Balassi Gimnáziumban, amit maga Szabó József nyitott meg. Örzöm az 1973. március 15-én tartott megnyitó szövegét, amely a beszédeire jellemző kristálytisztaszerkezettel, tömörséggel fogalmazta meg a madáchi életmű számunkra legfontosabb üzenetét:

„Ha Madách Imre életművének csak saját kora számára lett volna inspiráló mondanivalója, születése 150. évfordulóján akkor is illenék tiszteletadásra megállnunk. Madách azonban saját kora eszmei, politikai, társadalmi problematikáját egyetemes emberi szintre tudta emelni, ezért

műve, mindenekelőtt főműve *Az ember tragédiája*, időtlenül időszerű, mindenkori, tehát mai.

Ahogy Babits Mihály mondja: »Olvasd újra művét, s úgy fog hatni rád, mint véres aktualitás, korod és életed legégetőbb problémáival találkozol, szédülten, remegő ujjakkal teszed le a könyvet.«

Madách aktualitása azért mindenkori, mert felveti az emberi lét legmélyebb alapkérdéseit, s magas művészi szinten igyekszik azokat megválaszolni.

Felveti az egyéni élet alapkérdését: mi ad, mi adhat célt, tartalmat az életnek, tehát boldogságot az embernek? Fáraó piramisépítő dicsősége? Miltiádész vitézsége? Sergiólus mámor pohara? Tankréd lovagi erénye? Kepler tudománya? Danton közéleti sikere? Lovel teli erszénye? Ez ma is kérdése minden embernek.

Felveti a közösségi élet alapkérdéseit is:

Melyik jobb, emberibb, előbbre vivő közösségi életforma? Az individualizmus: milliók egyért? A kollektívizmus: egy milliókért? Vagy ami a kettő között – mellett még sokárnyalatúan elképzelhető?

Felveti Madách az egészen nagy – a végső távlatok problémáját is, ahogy ez a mű végén Ádám összegezõ hármaskérdésében kap szót:

»Oh mondd, ...minõ sors vár reám? – – –

Megy-é előbbre majdan fajzatom, – –

Van-e jutalma a nemes kebelnek?»

Ezek az alap – lét – kérdések minden embert, minden nemzedéket egzisztenciálisan érdekelnek, s egyik ember, egyik nemzedék sem oldhatja meg azokat a másik helyett, s mert ezek a nagy kérdések soha se jutnak olyan értelemben végsõ megoldásra, hogy a következõ kor készen kapná a megoldást az elõzõtõl, hanem mindenkinek magának kell a saját felelõségét megalkotnia, ezért igaz Hubay Miklós plasztikus megállapítása – az Akadémia emlékülésén hangzott el: »Madách bejött a mi utcánkba.«

Ezt igazolja egyébként a Tragédia állandó újra-kiadása, páratlan színpadi sikere, egyre szaporodó külföldi fordítás és könyvtárnyi Madách irodalom.

Mindig születtek úgynevezett nagy művek, de hányat halványított jelentéktelenné az idõ, ez a legkérlelhetetlenebb kritikus. Vannak ránk maradt, ma is jelentõs művek, csak éppen hidegen hagyják a mai embert. Madáchnak pedig egyre több műve ragyog fel a feledettségébõl, főműve pedig ma is izzó viták fókuszában van, a Madách-kutatás reneszánszát éli itthon is, külföldön is...

A Palóc Múzeumban egy nagy kiállításon még találkozhattunk búcsúzóul a Szabó-féle Madách-gyűjtemény legértékesebb darabjaival. Ezt a kiállítást a Balassi Gimnázium akkori igazgatója, Versényi György, igen nagyhatású beszéddel nyitotta meg, ahol szemrehányást tett a megye politikai vezetésének, amiért ennek a gyűjteménynek el kell mennie Gyarmatról.

1973 nyarán Dr. Szabó József gyűjteményével együtt Győrbe költözött.

Idézek Szabó József egyik hozzám írt leveléből:

„Csak megemlítem, hogy a Nógrádi útikalauz 1976-os, nagyon szép kiadása a 145. oldalon írja balassagyarmati anyagában: „Itt gyűjtötte össze Szabó József püspök a világ egyik legteljesebb Madách-gyűjteményét. Ez azonban 1974-ben Győrbe került...”

Nem én akartam így!”

A megyei vezetést jellemzi, hogy a Madách-díjat, e díjra talán legilletékesebbnek, csak közel 20 évvel a díj alapítása után, 1983-ban adták át, az akkor már nagybeteg embernek. Sokan nem is értették, hogy miért is vette már át...

A Nógrádban megjelent nyilatkozatában is vall az „elkerülésről”:

„Huszonöt évig voltam püspök Balassagyarmaton, de a megye nem vett sem a gyűjteményről sem rólam tudomást. De ezt hagyjuk! Nem akarom kipoentírozni. A lényeg az, hogy én ide akartam adni a gyűjteményt, hiszen Madách Imre minden atomjával Nógrádhoz kapcsolódik. Sajnálom, hogy nem így történt...”

A gyarmati kötődés és Farkas Andráshoz fűződő szoros barátság jele, hogy az 1975-ös diákkönyvtári kiadású Tragédiában, amelynek szövegét Szabó József gondozta, s a jegyzeteket és az utószót is ő írta, Farkas András művészi Madách portréja található a belső címlap mellett.

Az ide kötődő baráti szálakról vall egy későbbi levélrészlet is:

„Nagyon köszönöm a Gyűjteményünknek küldött nyolc szép és fontos tartalmú fotót. Farkas András arcképének külön is örülök. Boldog vagyok, hogy ezt a ragyogó tehetségű, talpig jellem embert Veled együtt barátomnak mondhatom és bár – nem az én és a mi hibánkból – közénk „tolakodott” az elválasztó tér, Ő szívünkben marad az utolsó dobbanásig...” (1978. szeptember 13.)

Szabó József nyugdíjba vonulása után neki is, gyűjteményének is Győr adott otthont. A Xantus János Múzeumban, méltó helyen rendezhette az anyagot, és tematikus kiállításait Madáchról: Madách Imre a politikus, Madách a művészetben címekkel készített nagyobb kiállításokat.

Levélváltásainkban rendszeresen beszámolt munkájáról:

„Legutóbb a Komárom Megyei Tanács Művelődésügyi Osztálya meghívására tartottam Madách előadást. A nagykanizsai Olajbányász Művelődési Ház március elejére hív háromnapos Madách-sorozat megtartására.

130 db eredeti Fráter–Madách vonatkozású eredeti kéziratot és egyéb dokumentumot kaptunk ajándékozásból. Nincs nap, hogy ne érkezne a gyűjteménybe valami” (1977. január 17.)

„Ebben az évben már két Madách kiállítást rendeztem: »Madách Imre a politikus« és »Az ember tragédiája színpadon«. Ez utóbbit az új győri Kisfaludy Színház márványtermében a Színház kérésére. De máris készítgetjük az őszi kiállítást: »Madách és a művészet« címen. A kiállítás anyagát Madách portrék, szobrok, és műveinek az illusztrációi adják, Farkas Bandi barátunk tehát igen kiemelten lesz jelen műveivel.” (1979. március 14.)

„Régóta vagyok adós kedves leveled és gazdag küldeményed megköszönésével. Legyen mentségem, hogy május 8.-án kórházba vonultam és majdnem két egész hónapot töltöttem ott, úgy, hogy műtéten is átestem. Most már azonban teljesen jól vagyok és újra dolgozom a Múzeumban is... Őszre három előadást vállaltam: Sárvárott, Budapesten és Esztergomban...” (1979. augusztus 3.)

„...Hála Istennek és sem unatkozom. A Gyűjtemény mindennapi bőgyarapodásának számontartása, rendezése mellett munkatársi meghívást kaptam a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének két most induló vállalkozásához: Madách Összes Művei új kritikai kiadásához készítek anyagot és tanulmányokat írok egy készülő Madách-tanulmány kötethez. E két nagyszabású mű megjelenéséhez természetesen évek kellene.

A Petőfi Irodalmi Múzeum pedig Magyar Írók Topográfija címen lexikont ad ki. Ehhez is kéri a munkámat.

Nagy öröm, hogy a Múzeum minden általam javasolt Madách-vonatkozást megvesz. Még most is meg-megdobban a szívem, ha arra gondolok, hogy hosszú évek kutatásai után végre sikerült megszereznem a 17 éves Madách első kis könyvét, 1840-ben kiadott Lantvirágokat, 12000 forinton. A napokban pedig egy fafaragású Madách szobrot vett meg Gyűjteményünknek a Múzeum. Kiállítási darab, 10000 Forint volt.

Május közepén érkezik hozzánk Anna Maija Raittila finn költő, mert megkezdte a Tragédia finn fordítását. Nagy örömmel várom. Úgy tudom Bandit is szándékozik meglátogatni...” (1980. május 6.)

A Győrben megjelenő Kisalföld rendszeresen beszámol a nagyobb rendezvényekről, a levelekben is említett kiállításokról.

1980-ban a *Műhelyben* jelenteti meg Szabó József *A Xántus János Múzeum Madách-gyűjteménye* című részletes, 6 oldalas ismertetőjét, majd 1983-ban az *Új Tükörben* olvashatunk erről *Nyolcezer darabból áll a győri Madách-gyűjtemény* címmel.

Már előbb említettem, hogy a Nógrád Megyei Tanács 1983-ban szánta el magát, hogy az általa 20 évvel azelőtt alapított Madách-díjban részesítse a már erősen megromlott egészségű, tudós, Madách-kutatót, de alaposan megkésett az Evangélikus egyház is, amikor csak 1984-ben avatta *díszdoktorrá* az Evangélikus Teológiai Akadémia.

Az *Evangélikus Élet* 1984. március 11-i száma szépen idézi fel az ünnepélyes eseményt a győri Öregtemplomban. „*Te nyertél tőle dísz, ha megengedi, hogy tégy helyette*” – stílusosan Madáchtól kölcsönzött címmel. Felsorolja Dr. Káldy Zoltán püspök-elnök vezetésével megjelent egyházi méltóságokat és teológiai professzorokat. Montag Andor, a Teológiai Akadémia professzora ismertette Dr. Szabó József életútját és azt a hatalmas munkát, amit kifejtett a Madách-gyűjtemény létrehozásában, az egyházi irodalom művelésében, valamint egyházkormányzati munkában.

„*Győrben érlelődött, Balassagyarmaton teljesedett ki*” – olvashatjuk az egyik alcímet. „*Hazajöve tele volt ajándékkal a városnak, a hazának...*”; „*A gyűjtemény, amit hozott a magyar nép kincse...*”

Ez alkalommal már csak egy nyomtatott kis kártyán kaphattam meg:

„*Tiszteletbeli doktorrá avatásom alkalmából küldött gratulációt hála-lásan köszönöm*”

Egy meghívásunkra 1984. október 14-én a felesége válaszolt:

„*Sajnos férjem egészségi állapota nem teszi lehetővé, hogy a balassagyarmati szép ünnepségeken részt vegyen. Ismételten köszönöm nevében a meghívók szíves elküldését. Gondolatban ott lesz és áldást kíván a megemlékező ünnepségekre...*”

1986. október 17-én „*Venit summa dies...*” – eljött a végső nap Dr. Szabó József életében is – ahogyan T. Pataki László idézi a *Nógrádban* írt nekrológban.

A *Kisalföldben* Rédey Pál *Egy élet Madách vonzásában* címmel írta meg Szabó József emlékezetét.

„*Közel fél évszázados papi szolgálatából alig négy évig volt püspök, s ama honoris causa doctort is halála előtt néhány hónappal kapta, zseniális képessége pedig inkább irritált, mintsem elismerést váltott ki. Szakadozott volt nagyságának palástja, de ezt a rongyos palástot szokratészi*

bölcsességgel és egyszerűséggel viselte. »Parasztivadék vagyok«, hangoztatta öntudattal, mint a witembergi professzor, Luther, akinek hitéből merített, s aki ugyanezt vallotta magáról... » (1986. november)

A legalaposabb emlékezést, bátran mondhatjuk tanulmányt a *Diakonia* 1987. 1. számában olvashatjuk *Veöreös Imre* tollából. Ez a 10 oldalas dolgozat a volt lelkésztárs tollából a leghitelesebb és átfogóbb méltatás, elemzés Dr. Szabó József életútjáról, melyből ezen összeállításához magam is sokat meríthettem. Idézem a megemlékezés befejező sorait:

„Az ember tragédiája tartalmáról, szépségéről és mondanivalójáról előszóban rengeteget beszélt Szabó József. Telítettsége vele kifogyhatatlan volt. Személyes beszélgetések, előadások özönében váltotta aprópénzre a hatalmas mű szellemi értékeit.

Ameddig rá nem szakadtak az utolsó években az öregség, a betegség terhei, Győrött még prédikált, diákoknak tartott előadásokat a Tragédiáról. 1984-ben, a Lutheránus Világszövetség budapesti nagygyűlését megelőzően részesült egyháza kitüntetésében: az Evangélikus Teológiai Akadémia tiszteletbeli doktori címmel ruházta fel. Az ünnepségen a nyelv egykori művészi mestere megtörten csak egy szót tudott válaszolni: köszönöm. Kis unokája és egyik leánya halálát már jótékony alkonyi ködben érte meg. A memória ugyan akadozhatott, a test romolhatott, a megfogyott, kicsivé vált arc – hol volt már a daliás férfiétől – személyisége ugyanaz maradt: mások felé fordulva, nyitottan, azonban tele érdeklődő szeretettel. Aligha lehet nagyobb ajándék Istentől az élet végső rokkantságában.

Visszafojtom érzéseimet, az emlékek feltörő árvját. Csupán egy olyan valamást idézek, mely elhunytakor fakadt, és átfogja Szabó József egész életét:

*A magasban szerény és irgalmas maradt,
a mélyben igényes és csüggedetlen.*

*

A balassagyarmati evangélikus gyülekezet 2002. április 7-én hálaadó istentiszteleten emlékezett meg a 100 éve született Dr. Szabó József püspökről. Ez alkalommal ígét hirdetett Szebik Imre elnök-püspök, emlékezett Dr. Harmati Béla a déli egyházkerület püspöke és Zólyomi Mátyás lelkész. Az istentisztelet után Szebik Imre felavatta Szabó József emléktábláját, melyet a Réti Zoltán által készített és adományozott bronz portré dombormű díszített.

Balassagyarmat Város Önkormányzata 2003. január 29-én díszpolgári címet adományozott posztumusz Dr. Szabó Józsefnek. Az erről szóló oklevelet lányai vették át a városi ünnepségen.